

Szinte és majdnem: diakrón formális szemantikai elemzés¹

Halm Tamás

MTA Nyelvtudományi Intézet

Nyelvelmélet és Diakrónia 4

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

2019. november 21-22.

1. FŐ ÁLLÍTÁSOK

- szinkrónia: a *majdnem* és a *szinte* közelítést kifejező határozószavak jelentése és használata különböző: míg a *majdnem* ún. episztemikus bizonytalanságot fejez ki (lehetséges világok), addig a *szinte* ún. skaláris bizonytalanságot fejez ki (kontextuálisan eltérő pontossági standard)
- diakrónia: a fenti eltérés levezethető a nyelvtörténetből, a *majdnem* az időhatározó *majd* ‘hamarosan’ és a pleonasztikus tagadószó *nem* összeolvadásából és átértelmezéséből keletkezett, a *szinte* pedig a *szín-te* ‘megjelenésre, külső hasonlóságra’ jelentésű határozószóból

2. ADATOK

- Eltérések a *majdnem* és a *szinte* használatában (zárójelben a Magyar Nemzeti Szövegtárban található előfordulások):

- (1) a. *János és Máté majdnem egyidősek.* (MNSZ=40)
b. *János és Máté szinte egyidősek.* (MNSZ=48)

- Az (1a) és az (1b) egyaránt teljesen elfogadható.

- (2) a. *Majdnem első lettem a futóversenyen.* (MNSZ=10)
b. *#Szinte első lettem a futóversenyen.* (MNSZ=0)²

- A (2b) szemantikailag problematikus. A (2b) mondat kimondása esetén könnyen érkezhethet a válasz: „*Olyan nincs, hogy szinte első: vagy első vagy, vagy nem, nincs átmenet!*”

- (3) a. *Majdnem pap lettem.* (MNSZ=5)
b. *#Szinte pap lettem.* (MNSZ=0)³

- A (3b) szintén problematikus, hiszen valaki vagy pap, vagy nem, nincsen átmenetekkel rendelkező skálája a papságnak.

- (4) a. *#A mozaikok majdnem véletlenül kerültek Ravennába.* (MNSZ=6)
b. *A mozaikok szinte véletlenül kerültek Ravennába.* (MNSZ=136)

- A (4a) mondat csak egy abszurd forgatókönyvben értelmezhető: az eredeti terv az volt, hogy a mozaikok véletlenül jutnak Ravennába, de ez a terv végül megghiúsult, s így a mozaikok nem-véletlenül jutottak Ravennába.

1 Szeretnék köszönetet mondani É. Kiss Katalinnak és a SinFonIJA 19 konferencia résztvevőinek. A kutatás az MTA PPD 031/2017 sz. prémium posztdoktori ösztöndíj és az NKFIH 129921 Élvtal projekt támogatásával készült.

2 *első, bajnok, aranyérmes, dobogós, listavezető*

3 *szereztes, apáca, katona*

- (5) a. #Majdnem testvérek vagyunk. (MNSZ=2)
 b. Szinte testvérek vagyunk. (MNSZ=27)

- Az (5b) elfogadható a következő olvasattal: „Olyan közel állunk egymáshoz (lelkileg), mint ahogyan a testvérek szoktak.” Az (5a) esetén ez az olvasat nem elérhető, és a mondat nem elfogadható.

- (6) a. #Ezt a feladatot majdnem bárki meg tudja oldani. (MNSZ=10)
 b. Ezt a feladatot szinte bárki meg tudja oldani. (MNSZ=181)⁴
 c. Ezt a feladatot majdnem mindenki meg tudja oldani. (MNSZ=806)
 d. Ezt a feladatot szinte mindenki meg tudja oldani. (MNSZ=3922)

- Míg az univerzális kvantor *mindenki* a *szintével* és a *majdnemmel* is elfogadható, a szabad választást kifejező elem *bárki* csak a *szintével*.

- (7) a. #10 év alatt majdnem soha nem láttam a főnököt. (MNSZ=10)
 b. Tíz év alatt szinte soha nem láttam a főnököt. (MNSZ=1.061)

- A (7a) csak egy bonyolult forgatókönyv esetén elfogadható: Ez az az utolsó munkanapom. Eddig soha nem láttam a főnököt. Azonban most váratlanul beállít a főnök az irodámba, így tehát a legutolsó munkanapomon mégis látom őt. Vagyis majdnem sikerült soha nem látnom a főnököt, de az utolsó napon mégis láttam.

3. ELMÉLETI HÁTTÉR

- A felcserélhetőség korlátozottságának bizonyos eseteit leírták már (pl. Halm 2016⁵, Dékány és Csirmaz 2018⁶), szemantikai magyarázat azonban tudomásom szerint még nem született e jelenségre.
- Piñón (2008) röviden kitér a *majdnem* szemantikájára és az itt javasolthoz sokban hasonló megoldást vázol fel, nem vizsgálja azonban a *szinte* szemantikáját.
- A szakirodalmat követve azt feltételezem, hogy a *majdnem*hez vagy *szintéhez* hasonló approximátorok esetén két jelentéskomponenst kell megkülönböztetnünk:⁷

- (8) *János majdnem/szinte két méter magas.*
 Közelségi (*proximal*) komponens: János közel van ahhoz, hogy 2 méter magas legyen.
 Polaritási (*polar*) komponens: János nem 2 méter magas.

- A közelségi komponens két modellje az episztemikus bizonytalanság és a skaláris bizonytalanság.
- Episztemikus bizonytalanság (lehetséges világok): míg w_0 -ban, vagyis aktuális világunkban János nem 2 méter magas, létezik legalább egy alternatív világ (w_1), mely közelebb tekinthető w_0 -hoz, s melyben János ténylegesen 2 méter magas. (Sadock 1981, Nouwen 2006 a.o)

⁴ *majdnem akárki* (MNSZ=0), *szinte akárki* (MNSZ=2)

⁵ Halm (2016) a #*majdnem bárki* és a *szinte bárki* közti kontrasztot említi.

⁶ Dékány és Csirmaz (2018) rámutat, hogy számnevekkel a *majdnem* könnyebben kombinálható, mint a *szinte* (ld. később). Másik megfigyelésük, miszerint a *majdnem elég* elfogadhatóbb, mint a *szinte elég*, viszont vitatható: az MNSZ mindkét formára 24-24 találatot ad.

⁷ Azt feltételezem, hogy a direkcionális (tehát a kevesebb/kisebb/közelebb/előtte olvasatok könnyebb elérhetősége a számnevek, valamint az időbeliséget vagy térbeliséget kifejező szerkezetek esetében) a polaritásból vezethető le (vö. pl. Penka 2005 és Amaral és Del Prete 2010)

- Skaláris bizonytalanság: a jelenleg érvényes (kontextuálisan adott) pontossági standard alkalmazása mellett nem igaz, hogy János 2 méter magas lenne; létezik azonban egy olyan, csak kicsit megengedőbb pontossági standard, amely mellett már igaznak tekinthető, hogy János 2 méter magas. (Penka 2005, Sauerland és Stateva 2007, Amaral és del Prete 2010, Greenberg and Ronen 2013, mások)
- EPISZTEMIKUS (egy állítás, alternatív lehetséges világok, lehetséges világok közti távolság):

- (9) a. POLÁRIS $\neg p_{w_0}$
 b. KÖZELSÉGI $\exists w_1 \in S_{ALT}(w). közel_s(w_1, w_0) \wedge p_{w_1}$

- SKALÁRIS (alternatív állítások, egy lehetséges világ, pontossági standardok közötti távolság):

- (10) a. POLÁRIS $\neg p_{preC, w_0}$
 b. KÖZELSÉGI $\exists pre' \in S_{ALT}(preC). közel_s(pre', preC) \wedge p_{pre', w_0}$

4. SZINKRÓN ELEMZÉS

- A *majdnem* egy episztemikus bizonytalanságot kifejező approximátor (9),
- A *szinte* egy skaláris bizonytalanságot kifejező approximátor (10).
- A (2a) teljesen elfogadható egy olyan eset leírására, amikor a beszélő második helyezett lett ugyan, de egy nagyon közeli alternatív lehetséges világban (ahol pl. nem botlott el a cél előtti utolsó métereken) ő lett volna az első helyezett.
- A (2b) nem elfogadható, mert nem létezik olyan pontossági standard (bármilyen megengedő legyen is), amely szerint egy verseny vesztese a verseny győztesének lenne tekinthető.
- Az (1a) és az (1b) egyaránt teljesen elfogadható. Ha János 3 nappal idősebb Máténál, akkor igaz, hogy egy valamivel kevésbé szigorú pontossági standard szerint egyidősek. Ha pedig két lehetséges világ csak abban különbözik, hogy János és Máté életkorának különbsége 0 nap vagy 3 nap, akkor az a két lehetséges világ egész biztosan közelinek tekinthető.
- A (4b) teljesen elfogadhatóan ír le egy olyan helyzetet, amelyben az, hogy a mozaikok végül Ravennába kerültek, nem volt ugyan teljesen véletlen, de egy enyhébb pontossági standard szerint véletlennek tekinthető. A (4a) nem elfogadható, mert a kontrafaktuális olvasat nem összeegyeztethető a világról való általános tudásunkkal: nem életszerű egy olyan terv, ami egy konkrét végkifejlet véletlen módon történő bekövetkezését célozza.
- A fenti elemzést támasztja alá, hogy a kontrafaktuális olvasatok csak a *majdnem* esetén érhetőek el:

- (11) a. *János majdnem pontosan érkezett,...*
 i. *alig egy percet késett.*
 ii. *de pár kilométerrel a cél előtt lerobbant a kocsija, és végül egy jó órát késett.*
 b. *János szinte pontosan érkezett,...*
 i. *alig egy percet késett.*
 ii. *#de pár kilométerrel a cél előtt lerobbant a kocsija, és végül egy jó órát késett.*

- Hasonló munkamegosztást látunk pl. az oroszban (*čut' ne* és *počti*, Kagan és Wolf 2015)

6. DIAKRÓN ELEMZÉS – MAJDNEM

- A mai magyarban: *majd* ‘később, hamarosan’, *nem* ‘tagadószó’
- A *majd* bizonyos kifejezésekben és (legalábbis egyes beszélőknél) számokkal kombinálva használható approximátorként:

- (12) a. *Majd(nem) elfelejtettem.*
b. *Majd(nem) elájultam.*
c. *Majd(nem) felrobbantam.*⁸

- (13) *János majd(nem) két méter magas.*

- Formálisabb regiszterekben a *majdhogynem* is előfordul:

- (14) *A gyengébb tanulók számára majdhogynem megoldhatatlanok voltak az érettségi feladatok.*

- Az approximátori *majd* első előfordulása a Guary-kódexben található (1508e, 027):

- (15) *zertelen tezon magauat, mayd el vezti feiet*

- A közelítő *majd* az időhatározó *majd* átértelmezésével keletkezett (TESZ 2:819):
 - *Majd elájulok.* ‘Hamarosan el fogok ájulni.’ → van egy olyan, a jelenlegi w_0 világunkhoz közeli w_1 lehetséges világ (a w_0 egyik folytatásvilága), amelyben elájulok → ‘Kis híján elájulok.’
 - Ez magyarázza, hogy a *majd* miért episztemikus, tehát a lehetséges világokkal operáló approximátorra értelmeződött át.
- A *majdnem* a közelítő *majd* és a tagadószó *nem* összeolvadásából keletkezett (Simonyi 1888, TESZ 2:819)
- Az első előfordulások:

- (16) *a' mit én tegnap néktek mondtam, majd hogy nem elég arra, hogy boldogul lenne dolgotok*
(Földi Ferenc. 1790. Erkölc-könyvecske, 44)

- (17) *majdnem = vix non, fere, ferme, propermodum, paene* (Verseghy Ferenc. 1816. Analytica institutionum linguae hungaricae.)

- Két megfigyelést tehetünk még:
 - Az előfordulásokat összehasonlítva (MTSZ) kiviláglik, hogy a *majdhogynem* időben megelőzte *majdnemet*.
 - A *majdhogynem* sokáig versengett a *majdhogy* formával:

- (18) a. *Az én szívem pedig majd hogy meg nem hasadt.* (1852)
b. *Sára asszony egészen megváltozott, a szíve majd hogy meghasadt.* (1892)

- E megfigyelések alapján a következő grammatikalizációs utat feltételezhetjük: *majd* -> *majdhogy* -> *majdhogynem* -> *majdnem*⁹

⁸ E mondatokban az igekötő a *majd* szóval képez prozódiai egységet, és az ige kap főhangsúlyt: *majdel 'ájultam*.

⁹ Emellett szól az is, hogy nem találhatóak a korpuszokban a *szívem majd meg nem hasad* típusú szerkezetek, tehát olyan mondatok, ahol hiányzik a *hogy*, és az igekötő az approximátori *majd* és pleonasztikus tagadószó között helyezkedik el.

- A kiindulópontot egy olyan szerkezet adhatta, ahol a *majd* approximátor és a *hogy* alárendelő kötőszó természetes módon egymás mellett állt. Ilyen mondatokat találunk a korpuszokban, pl.:

(19) *(Majd hátra efik) Ni! ni! az Ördög vigye el, majd hogy a' kórság belém nem áll!* (1793)

- A *majd hogy a kórság belém nem áll*-hoz hasonló mondatokat É. Kiss (2010) alapján elemezhetjük. A *majd* ugyanis pont olyan felismerhető határozóképző nélküli, modalitást kifejező határozószó (diskurzuspartikula), mint pl. az *éppen*:

(20) *Éppen, hogy elértem a vonatot.*

- É. Kiss (2010) meggyőzően érvel amellett, hogy a fenti mondatokban a határozószó nem főmondati állítmány, hanem egyetlen mondatról van szó, melynek C fejében található a *hogy*, és a CP specifikálójában a határozószó:

(21) [CP *éppen* [C' *hogy* [PredP *elértem a vonatot.*]]]

- Hasonlóan elemezhetjük (X)-et is

(22) [CP *majd* [C' *hogy* [PredP *a kórság belém nem áll*]]]

- A fenti elemzés melletti érv, hogy nem találunk a korpuszokban olyan esetet, hogy hasonló szerkezetben a *majd* mellett létige állna:

(23) **Majd volt, hogy el nem estem.*

- Míg pl. más határozószókkal ez előfordul:

(24) *Állott álmélkodva, és sokáig nem szólva. Alig volt, hogy melléje nem rogyott.* (1798)

- A grammatikalizáció lépése akkor következett be, amikor a *majd hogy* specifikáló-fej komplexum átértelmeződött egy határozószóvá:

(25) a. [CP *majd* [C' *hogy* [PredP *meghasad a szívem*]]]
b. [PredP [AdvP *majdhogy*] [PredP *meghasad a szívem*]]]

- Hasonló folyamat játszódhatott le az *éppen, hogy* -> *éppenhogy* esetében. Mindkét esetben az átértelmezést mutatja, hogy a *majdhogy/éppenhogy* már nem csak mondateleji környezetben fordulhat elő:

(26) a. *A derekam majdhogy letört.* (1943)
b. *A kvóták éppenhogy Magyarország érdekében születtek.* (2018)

- Természetesen az összeolvadást csak késve követte az írásmód, tehát sokáig az összeolvadt *majdhogy*ot is *majd hogy*ként írták.
- Kérdéses még a *nem* szócska megjelenése. Ismeretes, hogy a magyarban miratív (csodálkozást, hitetlenkedést, felháborodást) környezetekben gyakori a pleonasztikus tagadás:

(27) a. *(Hogy) ez az előadó miket össze (nem) bord!*
b. *(Hogy) mik meg (nem) történnék manapság!*

- Feltehető, hogy a *nem* szócska megjelenése is eredetileg a mirativitásnak köszönhető:

(28) *(Majd hátra efik) Ni! ni! az Ördög vigye el, majd hogy a' kórság belém nem áll!* (1793)

- A *majdbogy* és a *nem* összeolvadása már csak annál is könnyebb lehetett, hogy a *nem* nem fejezett ki valódi, logikai tagadást. Olyan környezetekben indulhatott el, ahol a *majd* és a *nem* igekötő híján egymás mellett állt:

(29) *Minden sorában egy szív megreped; / Könyétől könyve majd hogy nem csepeg.* (1845)

- Az utolsó lépés a *majdbogynem* -> *majdnem*, vagyis a *bogy* elem kiesése volt.
- A fenti folyamathoz hasonló játszódhatott le a *csak hogy* -> *csakbogy*; *csak hogy* -> *csak hogy nem* -> *csakbogynem* -> *csaknem* esetében is; ill. az *alig ha/hogy* -> *alig ha/hogy nem* -> *alighanem/alighbogynem*¹⁰ -> *alignem*¹¹ esetében.

7. DIAKRÓN ELEMZÉS: SZINTE

- A *szinte* a 'külső megjelenés, felület' jelentésű *szín* szóból származik (vö. *színe-visszája, színleg, színlel, kenyér s bor színe alatt, a víz színe, színültig*), s eredeti jelentése 'látszatra, külső hasonlóság szerint' volt (Simonyi 1881, TESZ 3:760).
- A *szinte ugyanaz* eredeti jelentése tehát 'látszatra, ránézésre ugyanaz' volt. Ez könnyen átértelmezhetődként skaláris approximátorra, vagyis egy megengedőbb pontossági standardra utaló közelítő határozóvá, hiszen a pusztán látszatra, ránézésre való azonosság egy kevésbé szigorú értelemben vett azonosságot jelent.
- Ezen használat első írásos emléke 1519-ből származik (Debreceni-kódex, 177):

(30) *olian kemeniqn kezde maradnyá / mint szinte a zaráz föld / az q labai alat*

- Megjegyzendő, hogy historikusan-dialektálisan létezik a *szinthogy* szó is, amelynek létrejötte a *majdbogy*hoz hasonlóan elemezhető:

(31) [CP *Szinte*, [C' *hogy* [PredP *dagadt a mellök az egymás biztatásától*]]]

(32) *Engem, aki szintén akkoriban bontogattam szárnyaimat, megvetett az övéhez képest [AdvP *szinthogy*] értéktelen gépjárművem, és a „fapados” nyaralásaim miatt.*

- A miratív tagadás érdekes módon a *szinte* mellett nem fordul elő: ez a kontrafaktuális olvasatok elérhetetlenségével függhet össze.
- Egy másik grammatikalizációs út eredménye az additív *szintén* (a *szinte* és a *szintén* a legutóbbi időkig egyes nyelvjárásokban egymás variánsai voltak), ahol szintén☺ a 'látszatra való hasonlóság' volt az átértelmezés kiindulópontja (Simonyi 1881):

(33) *János megérkezett, Feri szintén (=hasonlóképpen).*

¹⁰ *Hanem még a pártján lévöket is alighbogynem czinkostársaknak mondja* (1907)

¹¹ *Úgy tudom, közvetlenül a front mögött szolgált, alignem munkásosztaga volt.* (1917)

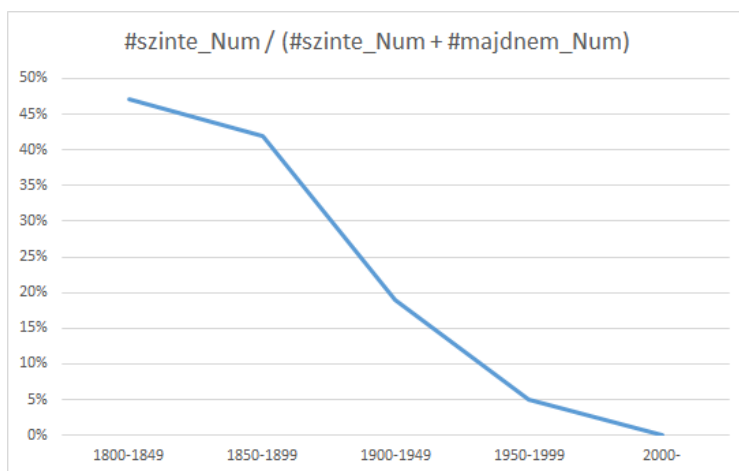
8. EGY FOLYAMATBAN LÉVŐ VÁLTOZÁS

- Számnevekkel mind a majdnem, mind a szinte kombinálható a korpuszok tanúsága szerint:

(34) a. *Majdnem két méter magas vagyok, és hozzá száz kilót nyomok.*

b. *Danny igazi ember-begy: szinte két méter magas és hatalmas izmai vannak.*

- A beszélők többsége számára azonban a *szinte*+számnév kevésbé hangzik természetesnek (vö. Dékány és Csirmaz 2018)
- A történeti korpuszadatok (MTSZ) tanúsága szerint azokban a környezetekben, ahol a *majdnem* és a *szinte* versenyeznek egymással (=mindkettő elfogadható), ott a *majdnem* fokozatosan kiszorítja a *szintét*:

- A fenti jelenség magyarázatához annak számbavétele segíthet majd hozzá, hogy milyen arányban fordulnak elő az alábbi környezetek (vö. Niyogi 2002):
 - ahol mind a *szinte*, mind a *majd* használható,
 - ahol csak a *szinte* használható,
 - ahol csak a *majd* használható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Amaral, Patricia and Fabio Del Prete. 2010. Approximating the limit: the interaction between quasi ‘almost’ and some temporal connectives in Italian. *Linguistics and Philosophy* 33(2), 51-115.
- Benkő, Loránd (ed.) 1967-1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* [Historical Dictionary of Hungarian.]
- Greenberg, Yael and Moria Ronen. 2013. *Three approximators which are almost / more or less / be-gadol the same.* In Nora Boneh (ed.): Proceedings of IATL28.
- Dékány, Éva and Anikó Csirmaz. 2018. Numerals and quantifiers. In Gábor Alberti and Tibor Laczkó (eds.): *Syntax of Hungarian: Nouns and noun phrases.* Amsterdam University Press, 1044-1149.
- É. Kiss, Katalin. 2010. Valószínűleg, hogy román kontaktushatás. In É. Kiss, Katalin és Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia.* 223-238.
- Halm, Tamás. 2016. The syntactic position and quantificational force of FCIs in Hungarian. *Acta Linguistica Academica* 63(2), 241-276.
- Horn, Laurence R. 2011. Almost forever. In Etsuyo Yuasa, Tista Bagchi and Katharine Beals (eds.): *Pragmatics and autolexical grammar: In honor of Jerry Sadock.* John Benjamins, 3-21.
- Piñón, Christopher. 2008. Weak and strong accomplishments. In Katalin É. Kiss (ed.): *Event structure and the left periphery: Studies on Hungarian.* Springer, 91–106.
- Kagan, Olga and Lavi Wolf. 2015. Gradability versus Counterfactuality: Almost in English and Russian. *Proceedings of LACL 30.*
- Morzycki, Marcin. 2001. Almost and its kin, across categories. *Proceedings of SALT11*, 306-325.
- Niyogi, Partha 2002. The Computational Study of Diachronic Linguistics. In: David Lightfoot (ed.): *Syntactic Effects of Morphological Change.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Nouwen, Rick. 2006. Remarks on the polar orientation of almost. *Linguistics in the Netherlands* 23(1), 162-173.
- Penka, Doris. 2005. Almost: a test? In Paul Dekker and Michael Franke (eds.): *Proceedings of the 15th Amsterdam Colloquium,* 179-184.
- Rapp, Irene and Arnim von Stechow. 1999. Fast ‘almost’ and the visibility parameter for functional adverbs. *Journal of Semantics* 16, 149-204.
- Roberts, Craige. 2011. Only: A case study in projective meaning. *Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication* 6(1), 1-59.
- Sadock, Jerrold. 1981. Almost. In Peter Cole (ed.): *Radical Pragmatics.* New York: Academic Press, 257–271.
- Sauerland, Uli and Penka Stateva. 2007. Scalar vs. epistemic vagueness: evidence from approximators. *Proceedings of SALT17,* 228-245.
- Sevi, Aldo. 1998. *A semantics for almost and barely.* MA thesis, Tel-Aviv University.
- Simonyi, Zsigmond. 1881. *A magyar kötőszók, egyúttal a magyar összetett mondat elmélete.* [The Theory of Connectives and the Complex Sentence in Hungarian.]
- Simonyi, Zsigmond. 1888. *A magyar határozók.* [Adverbs in Hungarian.]